

Олександр Ленько

ДЖАВАХАРЛАЛ НЕРУ ПРО СУТНІСТЬ, МЕТУ І ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛІЗМУ

Наукова та духовна спадщина Джавахарлала Неру (1889–1964), видатного політичного діяча та мислителя ХХ століття, привертала увагу багатьох дослідників й дотепер ще залишаються недостатньо висвітленими важливі світоглядні та наукові питання, що знайшли відображення в його творчості і мають величезне значення та наукову актуальність у наш час. Однією з проблем, яка потребує детальнішого розгляду із застосуванням нових підходів та прийомів, є розуміння Дж. Неру націоналізму.

Розкриття поглядів Дж. Неру на сутність націоналізму неможливе без урахування його бачення загальноісторичного процесу. Він розглядав історію як процес змін у суспільстві [Неру 1981, т. 1, 40], основна причина яких полягає в економіці [Неру 1981, т. 1, 72]. Відтак і націоналізм, як і будь-яке інше історичне явище, повинен мати корені в особливостях соціально-економічних відносин. Дж. Неру вважав націоналізм “реальною та нагальною потребою середніх класів та селянства”, які намагалися вирішити свої потреби за його допомогою [Неру 1955(a), 312].

Слід відзначити, що Дж. Неру під націоналізмом розумів насамперед секулярний націоналізм, який він називав “буржуазним націоналізмом”. До виникнення буржуазного націоналізму, на думку Дж. Неру, його місце займало “своєрідне ставлення однієї людини до іншої” [Неру 1981, т. 1, 228], тобто люди пов’язували свої економічні інтереси з певною людиною або групою людей, а не безпосередньо з інтересами народу. Так, Дж. Неру вважав, що слабкі зародки буржуазного націоналізму починають простежуватися з часів Ж. Д’Арк [Неру 1981, т. 1, 318]. Відтак, буржуазний націоналізм виникає в історії як нова ідеологія, що покликана забезпечити єдність найчисельніших класів (середніх класів та селян) для відстоювання спільних економічних інтересів. На прикладі індійського націоналізму Дж. Неру розкриває механізм виникнення та становлення буржуазного націоналізму: “...початково [націоналізм – О. Л.] виник в результаті намагання верхівки середніх класів знайти засоби для висловлення своїх бажань та для подальшого зростання... Він охопив нижчі прошарки середніх класів та набув сили в країні; потім він підштовхнув до руху селянські маси” [Неру 1955(a), 302]. “Будь-який національний рух заохочує вітчизняну промисловість та проповідує бойкоти” – писав Дж. Неру про засоби через які націоналізм впливає на економіку [Неру 1955(a), 338].

Від буржуазного націоналізму Дж. Неру відрізняв релігійний націоналізм, який був “середньовічною концепцією” [Jawaharlal... 1967–1968, т. 3, 364] і за своєю сутністю носив неекономічний, а соціокультурний характер. З розвитком капіталістичних відносин релігійний націоналізм перетворюється в регресивний фактор, що заважав становленню нового економічного укладу. Саме тому Дж. Неру вважав, що “індуський та мусульманський” націоналізм не відповідають духові часу [Мартышин 1981, 128]. В релігійному націоналізмі Дж. Неру бачив істотні позитивні риси, які є необхідними для пробуджен-

ня самосвідомості народу та активізації його сил: “Ми шукали порятунку в релігійному націоналізмі, в думці про те, що, зокрема, в сфері релігії та філософії ми не поступаємося жодному народу... інтерес західних учених до нашої філософії повертав нам в деякій мірі пошану до себе та пробуджував нашу приспану гордість” [Неру 1955(а), 402]. Дж. Неру дійшов висновку про необхідність синтетичного розвитку суспільних процесів, коли кращі надбання минулого органічно поєднуються в нових історичних формах. “Націоналізм є, за своєю сутністю, колективною пам’яттю, що зберігає досягнення, традиції та досвід минулого” – акцентував увагу Дж. Неру на культурному аспекті націоналізму [Неру 1955(б), 566].

Поряд з позитивними рисами націоналізму Неру чітко розумів і його негативні прояви. “Націоналізм – це, в основі своїй, антагоністичне почуття, що живиться та підтримується злобою та ненавистю до інших національних груп, а особливо до іноземних господарів загарбаної країни”, – писав Дж. Неру про недоліки націоналізму [Неру 1955(а), 87]. Він також вважав, що “національні настрої серед мас народу створюють сприятливий ґрунт для розповсюдження фашистських ідей” [Неру 1955(а), 615].

Відтак, можна чітко визначити як Дж. Неру розумів сутність релігійного та буржуазного націоналізму. Сутність релігійного націоналізму – це колективна пам’ять, традиції та досвід, що викликають антагоністичні почуття, спрямовані на інше колективне розуміння. Сутність ідеології буржуазного націоналізму полягає, по-перше, в загальному економічному інтересі переважаючої більшості народу, по-друге, в колективній пам’яті, традиціях та досвіді народу, по-третє, в антагоністичному настрої проти інших національних груп, особливо проти іноземних загарбників. Якщо релігійний націоналізм за своєю сутністю є тільки духовним буттям людини, то в сутності буржуазного націоналізму вже поєднуються матеріальний аспект, тобто економічні інтереси з духовними потребами людини. Тому релігійний націоналізм є тільки попередником буржуазного націоналізму.

Метою будь-якого націоналізму, за Дж. Неру, є досягнення політичної незалежності, але справжній буржуазний націоналізм має орієнтувати не на локальні інтереси, а на відображення загальних політичних та економічних інтересів народу, і не повинен приймати “роздрібнену та розділену державу, що позбавлена сили та стійкості і ладна розпастися на шматки при легкому ударі” [Jawaharlal... 1967–1968, т. 4, 12]. Дж. Неру попереджав про загрозу сліпої абсолютизації мети націоналізму – досягнення незалежності, яка може також мати і деструктивні, руйнівні наслідки: “Вимога надання свободи має виправдання лише тоді, якщо вона призведе до створення кращого уряду, підвищення життєвого та культурного рівня мас, забезпечення промислового та культурного розвитку нації, ліквідації атмосфери страху” [Неру 1955(а), 509].

Із усвідомлення Дж. Неру сутнісних розбіжностей у формах націоналізму випливають і їхні завдання. Завданням релігійного націоналізму було збереження культурних традицій та підтримування поваги до себе, а завданням буржуазного націоналізму вже полягає у створенні та розповсюдженні особливої ідеології, що базується на культурних традиціях та відповідає новим економічним вимогам. Згадуючи про мусульманський рух другої половини XIX століття в Ін-

дії, Неру вказував на те, що “в той час мусульмани не були підготовлені ні історично, ні ідеологічно до буржуазного націоналізму” [Неру 1955, 484].

Аналіз сутності, мети і завдань націоналізму та різних його форм, що знайшли відображення у спадщині Дж. Неру, дає змогу зробити висновок, що явище націоналізму Неру розглядав з позиції історизму, тобто вважав націоналізм необхідним тимчасовим історичним явищем. На зміну буржуазному націоналізму, який є ідеологією капіталістичних відносин, має прийти нова ідеологія, що буде відповідати новому економічному устрою, а саме “деякій формі соціалізму” [Мартишин 1981, 147]. Дж. Неру неодноразово підкреслював історичність націоналізму, писав про те, що в середині ХХ століття його вже “можна засудити як застарілий” [Неру 1955(а), 338], що “націоналізм може далеко піти в соціалістичному або пролетарському напрямку якщо втратить свій націоналізм” [Неру 1955(а), 219]. Неру розумів, що “час окремих національних культур швидко йде в минуле” [Неру 1955(а), 491] у зв’язку з постійним обміном в галузі техніки, інформації, мови і необхідно бути “готовим поступитися разом з іншими країнами частиною цієї незалежності заради справжнього міжнародного порядку” [Неру 1955(а), 491].

Відзначимо, що в радянській та західній історіографії зустрічалися, на наш погляд, серйозні неточності щодо висвітлення погляду Дж. Неру на націоналізм. Не можна погодитися з радянським дослідником О. В. Мартишиним, який вбачає у поглядах Неру відсутність чіткого загального поняття націоналізму, передусім на підставі визнання самим Неру, що “важко визначити поняття націоналізму” [Мартишин 1981, 129]. Дж. Неру було важко визначити саме поняття націоналізму тому, що утворення цього поняття є кінцевим і остаточним результатом виявлення сутності, мети і завдань націоналізму, над якими Неру не припиняв працювати протягом багатьох років. До речі, Неру ніколи не намагався обмежити націоналізм будь-якими конкретними поняттями. Націоналізм для Дж. Неру та його сподвижників був важливою частиною життя, яку не можна було окреслювати понятійними рамками, але ним треба було жити. “Ми хворі націоналізмом, він поглинає всю нашу увагу, і так буде доти, доки ми не отримаємо політичну свободу” – писав Дж. Неру [Неру 1955(а), 404]. Таким чином, небажання Неру визначити поняття націоналізму не означає відсутності у нього загального відчуття поняття націоналізму, тобто нерозуміння його сутності мети і завдань, а саме на цьому наполягає О. В. Мартишин, висуваючи тезу про розширення Дж. Неру меж націоналізму після ліквідації колоніального гніту [Мартишин 1981, 131] і намагається підтвердити це словами з привітання Неру з нагоди прийняття маніфесту Комуністичної партії Індії 1962-го року, що засуджував китайську агресію. В цьому маніфесті Неру назвав комуністів “стовідсотковими націоналістами”, що, на думку О. В. Мартишина, є доказом вірності Неру ідеалам націоналізму. О. В. Мартишин звертає увагу на те, що Неру вжив саме слово “націоналісти”, а не “патріоти” [Мартишин 1981, 129], і робить це вірно, адже не розкриває суті останнього поняття у розумінні самого Неру, що і призводить дослідника до помилкових остаточних висновків. Необхідно було взяти до уваги, що Неру усіяко унікав терміна “патріотизм”, який, на його думку, “досить часто буває схованкою опортуністів та кар’єристів” [Неру 1955(а), 423]. Тому Неру продовжував використовувати термін “націоналізм”

у значенні “патріотизм” і після здобуття Індією незалежності, незважаючи на те, що чудово розумів його “обмеженість” та “застарілість”.

Стосовно поглядів Дж. Неру на націоналізм в історіографії існує досить розповсюджена неправомірною спробою охарактеризувати Дж. Неру, спираючись на нібито властивий Неру синкретизм націоналізму та соціалізму (Е. Н. Комаров, О. В. Мартишин). На тлі загального розуміння націоналізму Дж. Неру досить сумнівною є думка М. Бречера про те, що саме націоналізм був вирішальним поштовхом його дій [Brecher 1959, 56]. Якщо і можна так вважати, то тільки встановлюючи певні хронологічні межі, чого М. Бречер, на жаль, не робить. Дж. Неру завжди чітко розрізняв і ніколи не змішував поняття соціалізму, націоналізму та капіталізму. Незважаючи на свої відверті симпатії до соціалізму, він досить тверезо оцінював результати своєї діяльності і змушений був констатувати, що насправді в Індії фактично залишилася капіталістична економіка [А. І. С. С. 1975, 67]. Тенденція до змішування понять щодо поглядів Дж. Неру бере початок ще з листа Б. Рассела до Дж. Неру, в якому письменник висловлював подяку Неру за зусилля, спрямовані на поєднання націоналістичного руху з соціалізмом [А. І. С. С. 1975, 67]. Дослідник Е. Н. Комаров також помилково вважав, що у світогляді Дж. Неру органічно поєднувалися націоналістичні та соціалістичні тенденції, і тому характеризував Неру як “національного демократа”, на відміну від індійських націоналістів початку століття [Комаров 1989, 71]. Насправді ж, з кінця 20-х років ХХ століття і до 1947-го року націоналізм та соціалізм були невід’ємними частинами світогляду Неру, але, на нашу думку, вони не мали органічного поєднання, як це вважають деякі науковці. Із здобуттям Індією незалежності, з точки зору Дж. Неру, націоналізм повинен був зійти з історичної арени і звільнити місце для нової ідеології.

Відтак, виходячи із специфічного розуміння Дж. Неру явища націоналізму, його сутності, мети і завдань, що ґрунтуються на історизмі, Дж. Неру можна характеризувати як націоналіста тільки від початку ХХ ст. і до 1947 року, тобто у період здобуття Індією незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

Комаров Э. Н. Джавахарлал Неру: социально-политические условия, мировоззрение и историческая роль // Джавахарлал Неру. Воспоминания. Исследования. Москва, 1989.

Мартишин О. В. Политические взгляды Джавахарлала Неру. Москва, 1981.

Неру Дж. Автобиография. Москва, 1955(а).

Неру Дж. Открытие Индии. Москва, 1955(б).

Неру Дж. Взгляд на всемирную историю: в 2 т. Москва, 1981.

A.I.C.C. Economic Review. Delhi, 1975.

Brecher M. Nehru. A Political Biography. London, 1959.

Jawaharlal Nehru's Speeches. Vol. 1-5. Delhi, 1967-1968.

